

oficira Salvatorea Loja, nesumnjivo predstavlja značajan prilog i pruža mogućnost dopune postojećih znanja autentičnim svjedočenjem jednog istaknutog učesnika događaja.

Nemanja Vujić

SERBIA AND THE BALKANS: THREE CENTURIES OF EMBRACE WITH EUROPE, Editor Slobodan G. Marković, Belgrade, Zepter World Books, Faculty of Political Science, 2025, 464.

Zbornik radova *Serbia and the Balkans: Three centuries of embrace with Europe* (uredio prof. dr Slobodan G Marković) predstavlja posljednju u nizu publikacija nastalih u okviru projekta pod nazivom *Kulturni transfer Evropa–Srbija od XIX do XXI veka – CTES*, realizovanog u okviru programa *Ideje* Fonda za nauku. Pored ove, u okviru ovog projekta je za tri godine (2023–2025) objavljeno još devet monografija na srpskom i engleskom jeziku u kojima su rasvetljeni različiti aspekti kulturnih transfera između Evrope i Srbije od 19. veka pa do danas.

Zbornik se sastoji od pet poglavlja. Prvo poglavlje pod naslovom *Europe, South-East Europe, and Serbia* započinje transkriptom izlaganja Pashalisa Kitromilidesa kojim je 28. juna 2024. godine započeta dvodnevna međunarodna naučna konferencija pod nazivom *Serbia and the Balkans: Three Centuries of Embrace with Europe* u Beogradu. U svom izlaganju Kitromilides kritikuje dihotomiju između Evrope i jugoistočne Evrope (uobičajeno nazvana Balkan) i zalaže se za inkluzivnije shvatanje Evrope koje bi uključivalo specifičnosti svih njenih regija. Uprkos svojim istorijskim i drugim specifičnostima, prema Kitromilidisu region jugoistočne Evrope nikad nije bio izolovan od njenog ostatka i do njega je evropska modernost dolazila različitim kanalima, u čemu je epoha prosvetiteljstva odigrala posebnu ulogu. Pitanjem zamišljanja i definisanja Evrope se bavi i rad koji sledi, a koji ovom pitanju pristupa iz rodne perspektive. Wolfgang Schmale u članku pod nazivom *Once upon a time, when Europe became a man – 18th – and 19th-century Europe conception* se bavi analizom vizuelnih alegorija kojima je Evropa, s šire gledano i civilizacija, bila personalizovana u liku muškarca. Dajući nam na početku primere maskulinih spomenika u centru Beograda pokazuje nam da Srbija nije bila izvan ovih rodno-obojenih kulturnih tokova, a završavajući sa primerima pobednice Evrovizije 2014 Conchite Wurst i rada kanadskog umetnika Kent Monkman nam ukazuje da, uprkos tome što se

trend maskulinizacije Evrope nastavio do današnjih dana (kroz figuru „oca osnivača“ EU koja isključuju Simone Veil kao „majku osnivačicu“), javljaju se i izuzeci. Slobodan G. Marković nam u radu *Modern Serbia and Europe* prikazuje sve značajnije kontakte između Srbije i Evrope koji su ostvareni nakon što je tokom perioda od 1459. do 1718. srpski etnonim u većem delu Evrope bio zaboravljen. Prolazeći kroz različite režime i faze državnosti, članak završava aktuelnim studentskim protestima koji prema ovom autoru ukazuju da nasleđe svih kontakata i dalje živi. Rad Dragane Grbić pod naslovom *School textbooks and teaching materials as channels of cultural transfer in the Metropolitanate of Karlovci in the 18th century* pokazuje značajnu ulogu koju su kulturni transferi i školski udžbenici kao njihovi kanali odigrali u području obrazovanja. Pored toga što nam daje socio-kulturni i istorijski kontekst obrazovanja Srba u Habzburškom carstvu u 18. veku, definiše faze razvoja školskog sistema i kulturnih transfera koji su ga pratili i statistički prikaz korišćenih udžbenika, autorka posebnu pažnju posvećuje i pitanju uzajamnog uticaja koji predstavlja glavnu odliku kulturnog transfera (umesto pasivne recepcije). To nam pokazuje kroz primere ličnosti poput Teodora Jankovića Mirjevskog, autora metodičkog udžbenika za nastavnike koji je potom na poziv carice Katarine II učestvovao u reformama obrazovnog sistema u Ruskom carstvu i *Malog katihizisa* Jovana Rajića koji je brzo počeo da se koristi kao udžbenik i među ostalim pravoslavnim hrišćanima. Poslednji članak u ovom poglavlju *Impact of the ideas of the Enlightenment and of the absolutist state – central Europe, Serbs in the Habsburg Empire and the creation of the modern Serbian state* Gorana Vasina analizira ulogu koju su ideje prosvetiteljstva imali na Srbe u Habzburškom carstvu kao i ulogu koju su Habzburški Srbi kao medijatori odigrali tokom evropeizacije novostvorene kneževine Srbije u periodu između Temišvarskog (1790) i Blagoveštanskog (1861) sabora. Predstavlja nam rad značajnih ličnosti koji se ogledao kroz uspostavljanje prvih medija, birokratije, obrazovnih i kulturnih ustanova u novostvorenoj srpskoj državi, ali i promena u svakodnevnom životu (npr. odevanje i ponašanje elite). Pored toga, pažnju posvećuje i ulozi koju su studentska udruženja imala u formiranju liberalnih i nacionalnih ideja.

Drugo poglavlje *Between Imagination and Reality: Serbia and the Balkans between Europeaness and Balkanisation* započinje radom Vesne Goldsworthy pod naslovom *Ruritania: reflections on an aftermath*. Nastavljajući član-

kom akademsku tradiciju dekonstrukcije negativnih stereotipa o Balkanu koju je započela svojom knjigom *Izmišljanje Ruritanije*, autorka nam ukazuje na vitalnost ovih stereotipa skoro četvrtinu veka nakon što je studija izašla, a koji se ogledaju u Balkanu kao „nemoj karti“ u koju je i dalje moguće ucrtavati bilo koje značenje koje bi „dokazalo“ njegov periferni status i superiornost Evrope. Ova „ucrtavanja“ nam između ostalog demonstrira kroz primere negativnog izveštavanja novinara Rojtersa o incidentima tokom Evropskog prvenstva 2024. godine koje povezuje sa „balkanskim konfliktima“ i kroz samu sintagmu „zapadni Balkan“ koja je trenutno u masovnoj upotrebi, a koji po autorki nema nikakvog geografskog ili istorijskog utemeljenja. Dalju kritiku negativne karakterizacije naizgled neutralnog geografskog pojma Balkan možemo pronaći u radu *The Balkans and Europe* čiji je autor Misha Glenny. Glavni fokus ovog rada je dekonstrukcija stereotipne odrednice Balkana kao „bureta baruta“, koje prema ovom autoru nikad ni nije bilo na Balkanu već u natecanju između Britanije, Francuske, Nemačke, Rusije i tada već umirućeg Austrougarskog i Otomanskog carstva. Podseća i da hrišćani i druge verske zajednice u Otomanskom carstvu nikad nisu doživeli strahote tridesetogodišnjeg rata na zapadu i štaviše da je otomanski Balkan često bio mesto gde su dolazile izbeglice koje su bežale od verskih ratova i u Evropi. Da li su i koliko ratovi uticali na kulturne transfere koji se ne dešavaju u socio-kulturnom vakumu je pitanje koje postavlja Siniša Malešević, autor članka *Wars, states and nationalisms: from Western Europe to the Balkans*. Izlažući neo-beliciističku perspektivu po kojoj su uvećana međudržavna ratna dejstva bila državotvorni katalizator, Malešević konstatuje da, uprkos dominantnom stereotipu o Balkanu kao najnasilnijem delu Evrope, u periodu od XVI do XIX veka na Balkanu nije bilo većih ratnih sukoba. Sa izuzetkom Grčkog rata za nezavisnost (1821-1829), niti je ijedan oružani sukob prevazilazio lokalni sukob niti su balkanske zemlje imale adekvatnu vojnu silu do kraja XIX veka. Da li se to može smatrati razlogom sporog kulturnog transfera između Balkana i ostatka Evrope? Tu autor uvodi kritiku neo-beliciističkih postavki, koje često ignorišu ideološke transformacije. Kroz ovu kritiku dekonstruiše drugi dominantni stereotip o Balkanu kao regiona u kome je nacionalizam zastupljeniji u odnosu na ostatak Evrope, ističući da je nacionalizam na Balkan stigao dosta kasnije. Priču o stereotipima o Balkanu zaključuje rad Gordane Đerić pod naslovom

*Balkan studies and the stereotype phenomenon after 1989*, u kome ispituje njihovo značenje, ulogu i promenu statusa u studijama Balkana nakon 1989. godine. Prikazujući nam put od drugosti do stereotipa, zaključuje da iako Balkan i Evropa nisu antonimi, javni diskurs je nakon 1989. doveo do toga da „simbolička geografija pobedi“.

Treće poglavlje nazvano *Europeanisation(s) of Serbian and South East European Culture* započinje opsežnim razmatranjem Slobodana G. Markovića o načinu kako je region jugoistočne Evrope/Balkana komunicirao sa prosvetiteljskim konceptom „Evrope“ u periodu 1800–1914. i koju ulogu su evropski kulturni transferi u toj interakciji odigrali. Članak *Modernisation and Europeanisation(s) of South-east Europe seen through cultural transfer Europe-the Balkans, 1800-1914* to postiže kroz analizu glavnih prepreka evropeizacije i modernizacije, ali i njihovih glavnih domaćih i stranih aktera. Pored toga, članak razmatra i ulogu različitih kulturnih sfera, individualizma, tehnologije i daje hronološku rekonstrukciju različitih perioda transfera. Da evropeizacija i modernizacija nisu sinonimi vidimo u prvom delu članka Zorana Milutinovića pod nazivom *Modernization, Europeanization and Aesthetic Modernity in the Balkans*. Prema ovom autoru postoje dva razloga zašto ova dva pojma treba da budu razdvojena. Prvi razlog je zato što modernizacija, kada je posmatramo kao iskustvo, ne mora uvek nužno da uključuje i evropeizaciju, već samom procesu treba pristupiti pluralistički i posmatrati evropsku modernost samo kao jedan modalitet. Drugi razlog leži u činjenici da je evropeizacija više kulturalni nego politički ili ekonomski proces. Međutim, ukoliko ove dve definicije prenesemo u domen kulture moramo menjati i njihov konceptualni okvir, jer kulturna i estetska modernost ne mogu nastati prostim kopiranjem i daljom reprodukcijom na način na koji se to odvija u domenu tehnologije ili ekonomije. Upoređujući primere turskih i srpskih književnika, Milutinović zaključuje kako je u domenu kulture logika modernizacije i evropeizacije podrazumevala naučiti jezik modernosti ali stvarati na svom jeziku i sa svojim kulturnim materijalom. Ne-binarnost između nacionalnog i nad/trans/internacionalnog možemo videti u narednom članku Vladimira Gvozdena o srpskoj putopisnoj literaturi između dva svetska rata. Kako Gvozden navodi, srpski putopisci su „Evropljani, naslednici i čuvari simboličkog kapitala zapada“, nastali kao rezultat susreta kultura tokom Prvog svetskog rata, značajnog broja studenata koji su studirali u inostranstvu,

sukoba ideologija i drugih tokova modernizacije. Međutim, njihova ne-binarnost se ovde ne zaustavlja, već se i širi na binarnosti vremena i prostora, jer glavna karakteristika autentičnog susreta koji odlikuje putopis je napuštanje konkretnog vremena i prostora radi doživljavanja estetskih iskustava.

Pretposlednje poglavlje *Cultural Transfers Europe-Serbia in 19th and 20th Centuries* nam daje analize konkretnih primera kulturnih transfera u domenu folkloristike, feminizma, aktivnosti verskih manjina i lika heroja u književnosti. Nemanja Radulović u prvom delu članka *Serbian Folklore and the European framework: some remarks* demonstrira kako je sam folklor bio predmet kulturnih transfera, a sama folkloristika polje u kojem su se ti transferi odigrali kroz međusobne kontakte folklorista i objavljivanje prevoda njihove sakupljačke delatnosti, dok u drugom delu vidimo kako sami transferi kroz izučavanje recepcije mogu biti predmet istraživanja. Ivana Pantelić u članku *The liberation of woman: international influences and national practices in 19th century Serbia and in Yugoslavia* analizira feminizam i borbu za prava žena kao mesto različitih transfera koji su se ogledali što u transferima različitih ideologija, što u međusobnom umrežavanju boraca i borkinja. Autorka ove proce izlaže kroz prikaz dva veka feminizma u Srbiji/Jugoslaviji, od Svetozara Markovića i sestara Ninković, preko međuratnih mirovnih konferencija u Beogradu pa do posleratnih aktivnosti AFŽ-a i novog talasa jugoslovenskog feminizma koji je krenuo od kasnih sedamdesetih godina XX veka. Aleksandra Đurić Milovanović, Jovica Pavlović, Nikola Tucakov i Srboljub Peović nam u članku *Religious minorities as Important Agents of Cultural Transfer During the Interwar Period* istražuju značaj koje su male verske zajednice imale u oblikovanju međuratnog jugoslovenskog kulturnog pejzaža. Ukazujući na uticaj koji su svojim aktivnostima i nasleđem tradicionalne protestantske, neoprotestantske, islamske i jevrejske zajednice odigrale kroz kontakt sa većinskim pravoslavnim i katoličkim stanovništvom, autori ističu neophodnost inkluzivnog kulturnog dijaloga koja ni u savremenom dobu ne jenjava. Na kraju, kroz analizu transformacije junaka u srpskoj književnosti prethodna dva veka Aleksandar Gajić nam u članku *Representations of Heroes in the Serbian Modern Novel and European Cultural Transfer* daje uvid u značaj koji su kulturni transferi u polju književnosti odigrali u formiranju i oblikovanju domaće proze. Na putu od klasičnih epskih heroja preko svakodnevnih junaka do antiheroja

vidimo ulogu koju je recepcija savremene zapadne proze odigrala u formiranju različitih pravaca domaće književnosti, primenjujući svoju poetiku i ciljeve u domaćem kontekstu.

Na kraju, poslednje poglavlje pod nazivom *Transformative Power of the EU: Serbia and the Balkans* nam donosi stavove Ivana Vejvode i Sonje Liht o ulozi koju je Evropska unija igrala u procesu transformacije Balkana. Tekst Sonje Liht pod nazivom *Transformative Power of the EU and Serbia – from a dream to reality* nam daje pregled najvažniji događaja u borbi za demokratiju koji su obeležili poslednju deceniju XX veka, ali i kritiku pojedinih strukturalnih problema, kao što su privatizacije bez demokratskih institucija i vladavine prava koje su, po mišljenju ove autorke, dovele do toga da ceo region bude zaražen korupcijom i proizvede brojne zaboravljene „žrtve tranzicije“. Ivan Vejvoda se u tekstu pod nazivom *Transformative power of the EU in Serbia and the Western Balkans* fokusira na ulogu koju EU može odigrati u procesu transformacije, ali i na prepreke na koje se dosad nailazilo.

Pored poglavlja, zbornik poseduje i obilje ilustracija i fotografija koje prate tekst koji ga ne čine samo prijemčljivijim čitaocima, već i svojevrsnom arhivom događaja koji su obeležili kraj XX i početak XXI veka na ovim prostorima. Interdisciplinarnost i široka lepeza tema koji su obrađeni u ovom zborniku predstavljaju njegov veliki potencijal da postane novi interpretativni ključ za buduće studije Srbije/Balkana i njihovog odnosa sa ostatkom Evrope i sveta.

Đorđe Stojanović

СРБИ У КОЛОНИЈИ: ИЗВОРИ ЗА ИСТОРИЈУ СРПСКОГ НАРОДА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ (1878–1918), приредили Боривоје Милошевић, Радован Субић и Сандра Лукић, Бања Лука, Филозофски факултет, 2024, 441.

Nedavno objavljena zbirka istorijskih izvora slikovitog naziva *Srbi u koloniji* posvećena je istoriji srpskog naroda u Bosni i Hercegovini tokom razdoblja austrougarske uprave (1878–1918). Zbirku su priredili već dokazani poznavoci ove problematike – prof. dr Boriivoje Milošević, doc. dr Radovan Subić te dr Sandra Lukić, nastavnici, odnosno, saradnici Filozofskog fakulteta u Banjoj Luci, koji je ujedno, i izdavač ove kolekcije izvora. Priređivači su svoje namere naznačili u kratkom predgovoru („Riječ priređivača“, str. 3–5) istakavši da je publikacija name-